

ŠKOLOVANJE ŽENA U SRBIJI (1945–1991)

Dr Vera GUDAC-DODIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije

APSTRAKT: U radu se ukazuje na pokušaje iskorenjivanja nepismenosti, kao i na osnovne tendencije u školovanju ženskog stanovništva u Srbiji posle Drugog svetskog rata do početka devedesetih godina dvadesetog veka. Date su osnovne napomene o školovanju ženske omladine u osnovnim, srednjim, kao i na višim školama i fakultetima.

Opismenjavanje

Osnovna obeležja stanja pismenosti stanovništva u Srbiji neposredno pred Drugi svetski rat bila su visoka nepismenost, razlike u nivou pismenosti stanovništva u pojedinim područjima u Srbiji, između gradova i sela i posebno između muškog i ženskog stanovništva. Prema podacima iz 1931. godine, na području Vojvodine nepismenih žena bilo je 23,6 odsto, u užoj Srbiji 78,3, a na Kosovu i Metohiji 93,9 odsto.¹

Izražena nepismenost,² kao i nedovoljna stručna i profesionalna sposobnost žena, usmeravala je partijsku državu, kao i žensku organizaciju AFŽ³

¹ *Žena u društvu i privredi Jugoslavije, Statistički bilten, 298*, Beograd, januar 1964, str. 12. Na osnovu drugih istraživanja, u Severnoj i Staroj Srbiji 1931. godine bilo je pismeno 19,90% žena, dok je opšta pismenost bila 40,96%. Momčilo Isić, *Pismenost u Srbiji između dva svetska rata*, Beograd, 2001, str. 99.

² Kada se razmatra opismenjavanje i školovanje ženskog stanovništva u Srbiji u posleratnom razdoblju, kvantitativni pokazatelji su jedan od osnovnih i nezaobilaznih indikatora stanja i rezultata koji su ostvareni u socijalističkoj državi. Podaci na koje smo u različitim izvorima nailazili nisu bili uvek podudarni. Razlike i odstupanja koja se pojavljuju među numeričkim pokazateljima nisu takva da bi dovela u pitanje iznete teze. U radu su najviše korišćeni podaci iz državne statistike. Statistika koja prati kvantitativne indikatore vezane isključivo za žensku populaciju u prethodnim razdobljima, međutim, pojavljivala se periodično, najčešće nekim prigodnim po-

na različite aktivnosti koje su doprinosile da se takvo stanje promeni. Pored napora koje je ženska organizacija ulagala na agitaciji za njihovo opismenjavanje, ona je bila angažovana i na pokretanju različitih kurseva za kvalifikovanje radnica i profesionalno usavršavanje žena.

Neposredno nakon rata, osnova kulturne politike Komunističke partije Jugoslavije bila je borba protiv nepismenosti. Narodni odbori dobili su instrukcije od Ministarstva prosvete da organizuju analfabetske tečajeve. U iskorenjivanju nepismenosti angažovane su komisije za suzbijanje nepismenih, komisije i odeljenja za agitaciju i propagandu, Narodni front, AFŽ, sindikat i omladina.⁴ Većinu nepismenih činile su žene. Masovno organizovani kursevi za opismenjavanje najviše su obuhvatali upravo taj deo populacije. Antifašistički front žena je propagirao analfabetske tečajeve i podsticao žene da se u što većem broju uključe u njih. U okviru ženske organizacije, odnosno pri gradskim i rejonskim odborima AFŽ-a, organizovani su i aktivni za opismenjavanje. Takvi aktivni delovali su i u okvirima kulturno-propagandnih sekcija AFŽ-a.

Od 1946. do 1950. godine u Jugoslaviji je organizovano ukupno 121.690 tečajeva za opismenjavanje, sa 2.829.269 polaznika, žena i muškaraca. Od 1948. do 1950. preko 70 odsto polaznika bile su žene sa sela. Tečajevi su organizovani u celoj zemlji, često i sa malim brojem polaznika. Otuda toliki broj analfabetskih tečajeva. Na njih je bilo uključeno stanovništvo različitih starosnih grupa.

Analfabetskim tečajevima, i pored njihove masovnosti, nisu bila obuhvaćena sva nepismena lica. Smanjen je broj starijih žena koje su bile nepismene, međutim, istovremeno je povećan broj ženske dece koja nisu opismenjena. To je opravdavano nedostatkom škola i učitelja u planinskim krajevima, ali i negativnim odnosom roditelja prema školovanju ženske dece.⁵ U mnogim selima i zaostalim krajevima u zemlji dominiralo je stanovište da ženskoj deci nije potrebna ni škola ni pismenost. Sve to nije bilo nužno za rad u polju i bavljenje domaćinstvom. Bilo je potrebno vreme da se takva gledišta prevaziđu.

U Srbiji je u razdoblju od 1946. do 1950. godine organizovano 50.505 tečajeva za opismenjavanje, sa 1.214.249 polaznika oba pola, od čega je 63,2

vodima. Podaci koji su u radu navedeni uglavnom su se odnosili na celokupno područje Republike Srbije, nekad su kumulativno iskazani za područje Srbije i Crne Gore, a ponekad je dat uvid u prilike na prostoru Jugoslavije. Namera ovog rada nije bila precizno statističko određivanje postojećeg stanja, već stvaranje slike i sagledavanje nagoveštenih tendencija u školovanju ženskog stanovništva.

³ AFŽ – Antifašistički front žena je bila masovna politička organizacija, osnovana u ratu 1942, a postojala je do 1953. godine kada je stvoren Savez ženskih društava. Ova ženska društveno-politička organizacija bila je transmisija i poluga preko koje je partijski i državni vrh zemlje mogao delovati i uticati na realizaciju ciljeva Komunističke partije, odnosno na njihovu popularizaciju među ženama.

⁴ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura*, Beograd, 1988, str. 129–131.

⁵ Neda Božinović, „Žene u modernizacijskim procesima u Jugoslaviji i Srbiji”, u *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, 2, Beograd, 1998, str. 519.

odsto opismenjeno.⁶ Mnogi polaznici nisu do kraja pohađali tečajeve, već su ih napuštali iako se nisu opismenili. Na osnovu podataka koji su objavljeni u dnevnim listovima, od oslobođenja do početka 1948. godine u Srbiji je naučilo da čita i piše 270.000 žena, a tokom januara te godine na analfabetskim tečajevima bilo ih je 94.105.⁷

Prema podacima statističkog biltena 1931. godine u Jugoslaviji je od ukupne ženske populacije starije od 10 godina 56,4 odsto bilo nepismeno. Taj procenat je 1948. godine smanjen na 34,4 odsto, a 1953. iznosio je 35,8 odsto. U Srbiji je 1931. godine procenat nepismenih⁸ žena bio 62,8 odsto, 1948. smanjen je na 37,6 odsto, a godine 1953. iznosio je 40,5 odsto. Ovde treba napomenuti da su, prema popisu iz 1953. godine, polupismena lica koja su znala samo da čitaju uključena u nepismeno stanovništvo, dok su u popisu iz 1948. godine ona ubrajana u pismeno stanovništvo.⁹ Povećanje nepismenosti koje je registrovano 1953. godine ne može se, međutim, isključivo time objasniti. Podaci koji su izneti pokazuju da su i pored brojnih akcija koje su posle rata organizovane s ciljem makar elementarnog opismenjavanja stanovništva, rezultati bili daleko od iskorenjivanja nepismenosti.

Šezdesetih godina proces opismenjavanja odraslih tekao je sporije, a zaostajalo je i opismenjavanje ženskog stanovništva na selu. Prema dokumentaciji ženske organizacije nepismenost je tretirana kao akutan problem, a razlika između nepismenih muškaraca i žena još uvek je bila izražena.¹⁰

Narednih godina nepismenost je smanjivana, ali nije iskorenjena. Početkom sedamdesetih godina suzbijanje nepismenosti i sticanje potpunog osnovnog obrazovanja se navodi kao jedan od važnih zadataka u oblasti obrazovanja. Godine 1971. u Srbiji je bilo ukupno 925.000 žena koje nisu znale da čitaju i pišu, odnosno 25,7 odsto od ukupne ženske populacije starije od deset godina. U odnosu na procenat nepismenih u ukupnoj populaciji u Srbiji, među ženskim stanovništvom viši je procenat nepismenih. Žene koje nisu umele da pišu i da čitaju najvećim delom bile su u starosnoj grupi preko 65 godina života, a potom u grupi od 35 do 64 godine.¹¹ Na osnovu podataka koji su objavljeni u novijim

⁶ N. Božinović, „Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku”, Beograd, 1996, str. 239.

⁷ *Politika*, 19. januar 1948.

⁸ Kriterijumi po osnovu kojih je popisom iz 1931. godine određen pojam pismenosti nisu bili precizno definisani. Procenat nepismenih u Srbiji bio bi još viši, ukoliko bi se iz pismenog stanovništva izdvojilo ono koje se jedva umelo potpisati, „odnosno uz dugotrajno sricanje pročitati naziv neke prodavnice u varoši”. M. Isić, *n. d.*, str. 100.

⁹ *Žena u društvu i privredi Jugoslavije, Statistički bilten*, 298, str. 12.

¹⁰ Istorijски arhiv Beograda (IAB), Gradska konferencija SSRN Beograd, Konferencija za društvenu aktivnost žena, nesređeno, kutija 7, Zaposlenost žena i školovanje ženske omladine, Beograd, 1970.

¹¹ *Žena u privredi i društvu SFR Jugoslavije, osnovni pokazatelji*, Statistički zavod za statistiku, Beograd, 1975, str. 13.

statističkim publikacijama, procenat nepismenih žena ja sa 25,7 odsto 1971. godine smanjen na 16,8 odsto 1981. godine, da bi 1991. u ukupnoj ženskoj populaciji starijoj od 10 godina bilo 11,1 odsto nepismenih. Najveći procenat nepismenih žena registrovan je među ženama koje su imale 60 i više godina, nešto manji kod žena u petoj deceniji života, što svedoči da je nepismenih bilo najviše među starijim licima.

Tabela 1.
Nepismeno stanovništvo staro 10 i više godina¹²

Godina	Ukupno	Muško	Žensko	Ukupno	Muško	Žensko
1948.	1.478.846	396.483	1.082.363	26,7 %	15,0 %	37,5 %
1961.	1.507.653	363.665	1.143.988	23,2 %	11,5 %	34,3 %
1971.	1.288.158	307.658	980.500	17,25%	8,4 %	25,7 %
1981.	890.003	187.667	702.336	10,8 %	4,6 %	16,8 %
1991.	622.369	121.899	500.470	7,0 %	2,8 %	11,1 %

Pored evidentnog smanjenja broja i procenta nepismenih žena u ukupnoj ženskoj populaciji, može se uočiti još jedan trend, koji nije direktno iskazan u prikazanoj tabeli. Posmatrajući odnos između nepismenih muškaraca i žena uočava se da se relativno učešće žena u ukupnom broju nepismenih konstantno povećavalo. Na osnovu podataka iz prikazane tabele proizilazi da su 1948. godine 73 odsto od svih nepismenih bile žene. Godine 1961. procenat učešća žena u ukupnom broju nepismenih povećao se i iznosio je 75,9 odsto, deset godina kasnije 76,1 odsto, a 1981. bio je još viši i iznosio je 78,9 odsto. Godine 1991. od svih nepismenih 80,4 odsto bile su žene. Kako u strukturi nepismenih žena dominiraju one starije, to se može dovesti u vezu sa visokim procentom nepismenih devojčica iz četrdesetih godina, od kojih su mnoge, i pored brojnih analfabetskih kurseva organizovanih u prvim posleratnim godinama, ostale nepismene. Na to je mogla uticati i činjenica da žene u proseku duže žive od muškaraca.

Valjalo bi dodati da procenat nepismenih žena nije bio isti u svim delovima Srbije. Kao ilustraciju navodimo podatke za 1962. godinu, kada je na celoj teritoriji Republike bilo nepismeno ukupno 33,6 odsto žena. Na području uže Srbije nepismeno je bilo 36,7 odsto žena, u Vojvodini 15,8 odsto, a na Kosovu više od polovine, 57,5 odsto.¹³ Početkom sedamdesetih od 25,7 odsto nepisme-

¹² *Statistički godišnjak Jugoslavije 2000*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2000, str. 62. Podaci su se odnosili na SR Jugoslaviju, odnosno na Srbiju i Crnu Goru. Približni su podaci za područje Republike Srbije: 1948. nepismeno je bilo 37,6% ženskog stanovništva; 1961. 32,8%, a godine 1981. 16,9%. Neda Božinović, *Žensko pitanje...*, str. 238. Prema popisu je u Srbiji 1991. godine procenat ukupnog broja nepismenih bio 6,2%, dok je udeo žena smanjen na 10%. Sanja Čopić, Brankica Grupković, Gordana Lazić, Ljiljana Dobrosavljević Grujić, *Žene u Srbiji, Da li smo diskriminisane*, Beograd, 2001, str. 29.

¹³ I AB, Konferencija..., k. 5, Nepismene žene u Srbiji.

nih žena, koliko ih je bilo u celoj Republici, u užoj Srbiji nije znalo da čita i piše 27,5 odsto žena, u Vojvodini 12,8 odsto, a na Kosovu 42,8 odsto.¹⁴ Opstajale su i dalje razlike u nivou pismenosti ženskog stanovništva u različitim delovima u Srbiji karakteristične za ranije periode, mada su u odnosu na tridesete godine bile delimično ublažene.

Po podacima iz publikacije Sekretarijata Ujedinjenih nacija procenat nepismenih u Jugoslaviji u razdoblju 1985–1996. za žene starosti od 15 do 24 godine iznosio je 1,3 odsto, prema 0,8 odsto nepismenih muškaraca iste starosne grupe. Procenat nepismenih žena starosti od 25 i više godina iznosio je 12,7 odsto, dok je kod muškaraca u navedenoj starosnoj grupi bio 2,7 odsto.¹⁵

U Srbiji krajem dvadesetog veka još uvek nije bila iskorenjena nepismenost, mada je, u odnosu na prethodna razdoblja, stanje povoljnije. Nepismeno je u najvećem meri starije žensko stanovništvo.

Školovanje u osnovnim školama

Školovanje u osnovnim školama u Srbiji zakonom je propisano za svu decu. Ono je bilo obavezno i u Kraljevini Jugoslaviji, a školska obaveza u Srbiji formalno je postojala i ranije, krajem 19. veka.¹⁶

Zakonom o narodnim školama iz 1929. godine u Kraljevini je propisano da je nastava u narodnim školama opšta i obavezna. Predviđeno je obavezno osmogodišnje školovanje u osnovnoj i višoj narodnoj školi. U osnovne škole trebalo je da se upisuju muška i ženska deca stara sedam godina. Ovaj zakon nije dosledno realizovan, škole su se po Srbiji sporo širile, nerazvijena školska mreža nije dopirala do svih krajeva. Odredbe Zakona o upisivanju dece u škole nisu poštovane, tako da veliki broj dece nije bio obuhvaćen školovanjem. To se posebno odnosilo na žensku decu, naročito u siromašnim i planinskim krajevima. U tim oblastima, i ne samo u njima, roditelji su nerado slali devojčice u škole i bez obzira na postojeću zakonsku obavezu pružali otpor školovanju ženske dece. Mnoga deca koju su roditelji upisali u škole, posebno devojčice, nisu redovno pohađala nastavu ili, mada upisana, uopšte nisu dolazila u školu.¹⁷

¹⁴ *Žena u privredi i društvu SFR Jugoslavije, osnovni pokazatelji*, str.13.

¹⁵ *The World's Women, 2000, Trends and Statistics*, United Nations, New York 2000, Table 4. A Education and Literacy, str. 107. U ovoj publikaciji podaci su prikazani odvojeno za Jugoslaviju, Makedoniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Sloveniju.

¹⁶ Obavezno šestogodišnje školovanje uvedeno je Zakonom o osnovnim školama iz 1882. godine, ali taj zakon nije dosledno realizovan. Godine 1898. Zakonom o narodnim školama uvedeno je obavezno četvorogodišnje školovanje za decu oba pola. U Vojvodini je obavezno osnovno školovanje za mušku i žensku decu uvedeno 1868. godine.

¹⁷ M. Isić, *n. d.*, str. 66–68. U godini pred rat, na području tadašnje Severne Srbije 40,16% devojčica upisanih u škole uopšte nije dolazilo na nastavu. *Isto*, str. 99.

Obrazovni nivo ženske dece stican u državnim školskim institucijama u prvim posleratnim godinama bio je veoma skroman. Godine 1953. više od polovine žena u Jugoslaviji, ali i u Srbiji je bilo bez ikakve škole ili je imalo tri razreda osnovne škole. Ako se toj grupaciji dodaju i žene sa završena četiri razreda osnovne škole, onda je to bilo oko 92 odsto ženskog stanovništva. Drugim rečima, oko osam odsto žena starijih od 10 godina imalo je školsku spremu višu od četiri razreda osnovne škole. Nekoliko godina kasnije, 1961. godine, stanje je bilo nešto povoljnije. U Srbiji je tada bez škole ili samo sa tri razreda osnovne škole bilo nešto manje od polovine žena, 47 odsto. Ukoliko se tom procentu doda i procenat ženskog stanovništva koje je završilo četiri razreda osnovne škole, onda je on iznosio 88,8 odsto. U Srbiji je te godine bilo 11,1 odsto žena sa školskom spremom višom od četiri razreda osnovne škole.¹⁸

U posleratnom razdoblju kontinuirano se povećavao procenat upisanih učenica u osnovne škole.

U Srbiji je školske 1939/40. godine od ukupno 621.149 đaka u osnovnim školama bilo 267.572 devojčice ili 43,1 odsto. Godine 1951/52. u osnovne škole bilo je upisano 319.749 učenica, što je u odnosu na ukupan broj upisanih bilo 45,3 odsto. Lagani porast procenta upisane ženske dece primetan je i u narednom periodu, a školske 1954/55. iznosio je 45,6 odsto od ukupnog broja upisanih ili 336.899. Školske 1961/62. godine procenat upisanih devojčica u osnovne škole u Srbiji, u odnosu na svu upisanu decu, bio je 46,6 odsto. Te godine, osnovne škole u Srbiji pohađalo je ukupno 543.105 učenica.¹⁹

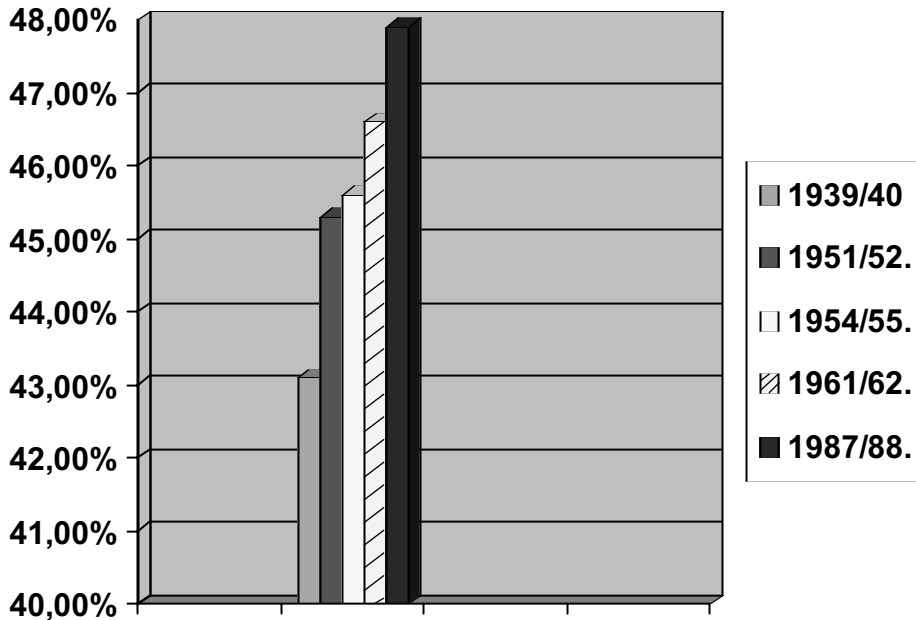
Navedeni podaci pokazuju da je obim upisane ženske dece u osnovne škole bio sve veći i da je procenat upisanih devojčica konstantno rastao, približavao se i izjednačavao sa procentom upisane muške dece. To potvrđuju i podaci za školsku 1987/88. godinu, kada je u Srbiji u osnovne škole ukupno bilo upisano 562.000 devojčica, što je procenat upisane ženske dece dovelo na nivo od 47,9 odsto.²⁰

¹⁸ *Žene u društvu i privredi Jugoslavije, Statistički bilten 298*, str. 14, 15.

¹⁹ *Isto*, str. 17.

²⁰ N. Božinović, *Žensko pitanje...*, str. 240. Takav trend nastavljen je i narednih godina.

Grafikon 1.
Učenicice u osnovnim školama u Srbiji u odnosu na ukupan broj upisanih učenika

Obavezno osnovno školovanje u trajanju od osam godina uvedeno je 1952. godine.²¹ Obaveznim školovanjem nisu bila obuhvaćena sva deca u predviđenom uzrastu od 7 do 14 godina. To se prvenstveno odnosilo na decu u zaostalim, nerazvijenim područjima, slabo naseljenim predelima, gde su škole bile daleko. Po popisu iz 1971. godine školovanjem u osnovnim školama u Srbiji je, u uzrastu od 7 do 10 godina, bilo obuhvaćeno 94,3 odsto dečaka i 92,1 odsto devojčica, a u uzrastu od 11 do 14 godina 89,5 odsto dečaka i 80,4 odsto devojčica. Te godine je osnovnim školovanjem u Srbiji bilo obuhvaćeno 89,2 odsto dece uzrasta od 7 do 14 godina.²²

Prema pokazateljima koji su se odnosili na prostor Srbije i Crne Gore, osnovnim obrazovanjem je školske 1980/81. bilo obuhvaćeno 95,3 odsto dece, a 1985/86. godine 94,8 odsto, što ukazuje na izvesno smanjenje obuhvata dece osnovnim obrazovanjem.²³

²¹ Do tog vremena, u Srbiji je postojalo sedmogodišnje osnovno školovanje, zasnovano na Zakonu o osnovnom školovanju iz 1945–46. godine.

²² *Žena u društvu i privredi Jugoslavije, Statistički bilten 788*, Beograd april 1973, str. 50.

²³ *Statistički godišnjak Jugoslavije 2000*, str. 372.

Sredinom šezdesetih godina, usled smanjivanja prirodnog priraštaja stanovništva, a ponegde i osipanja dece iz osmogodišnjih škola,²⁴ opadao je broj upisane dece u redovne osnovne škole. Sedamdesetih i osamdesetih godina broj svih upisanih beležio je kolebanja. Od školske 1988/89. godine ponovo dolazi do smanjenja broja upisane dece, što je rezultat sve izraženijeg opadanja prirodnog priraštaja.

Školovanje u srednjim školama

U odnosu na stanje pred Drugi svetski rat, u posleratnom razdoblju uvećavao se broj učenica koje su se upisivale u srednje škole.

Prva državna srednja škola za žensku decu u Srbiji, „Viša ženska škola”, osnovana je u Beogradu davne 1863. godine. Pedeset godina kasnije, 1913, pretvorena je u žensku gimnaziju. Učenice ove škole najčešće su bile rođene u Beogradu, a uglavnom su to bila deca činovnika, trgovaca, zanatlija, nastavnika i sveštenika, ali i služitelja. Pretežno su se u njoj školovale učiteljice za osnovne ženske škole.²⁵

Školovanje ženske dece u srednjim školama u Srbiji odvijalo se i probijalo kroz kontroverze, nastojanja obrazovanih ljudi, kao i imućnijih porodica da svoju žensku decu dalje školuju, ali i uz otpore patrijarhalne sredine, koji su u jednom trenutku, 1898. godine, kulminirali zabranom upisivanja ženske dece u gimnazije. Ženskoj deci, međutim, već početkom 20. veka dozvoljen je upis u škole na svim obrazovnim nivoima.

U razdoblju posle Drugog svetskog rata broj učenica u svim srednjim školama imao je tendenciju većeg rasta nego broj učenika.²⁶ Žene su se upisivale u sve škole, ali su se usmeravale i koncentrisale uglavnom na pojedine obrazovne profile. Pored gimnazija, ženska omladina je bila usmerena na škole vezane za uslužnu, zdravstvenu, prosvetnu i tekstilnu delatnost. U Srbiji je 1961. godine²⁷ u srednje škole bilo upisano 58.283 učenice, odnosno 39,2% od svih upisanih, a deset godina kasnije, 1971, 130.935, što je činilo 45,2 odsto od ukupno upisanih učenika. Na osnovu tog izvora uočava se sve veće koncentrisanje

²⁴ U dokumentaciji ženske organizacije zapisano je da je šezdesetih godina osipanje ženske dece iz osmogodišnjih škola bilo izraženije nego kod muške dece. IAB, Konferencija..., k. 7, Zaposlenost žena i školovanje ženske omladine.

²⁵ Latinka Perović, „Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih ženskih institucija: Viša ženska škola (1863–1913)”, u: *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, 2, str. 141, 150 i 153.

²⁶ N. Božinović, *Žene u modernizacijskim procesima...*, str. 524.

²⁷ Prema podacima Zavoda za statistiku NR Srbije školske 1961/62 godine, u gimnazijama je već tada procenat upisanih učenica u odnosu na sve upisane bio 50,2%, u školama za obrazovanje nastavnika 63%, u školama za srednje stručni kadar 46,7%, a u školama za kvalifikovane radnike 16,5%. IAB, Konferencija..., k. 5.

ženske omladine na pojedine škole. Tako su 1971. godine u Srbiji u školama za lične usluge 97,5 odsto od svih upisanih bile žene, u birotehničkim školama 91 odsto, administrativnim 89,7 odsto, medicinskim 89,6 odsto i tekstilnim 81,9 odsto. Struktura učenica prema vrstama škole u Srbiji pokazuje da je u apsolutnim brojkama te godine najviše žena bilo upisano u gimnazije, zatim u škole za kvalifikovane radnike, ekonomske, tehničke i medicinske škole.²⁸

Veće interesovanje i visoko učešće žena u pojedinim obrazovnim profilima je na nivou srednjih škola evidentno i u narednom periodu. Krajem 80-ih godina žene su u uslužnim srednjim školama činile 92,6 odsto od svih upisanih učenika, a sa veoma visokim procentom bile su zastupljene u prosvetnim (86,6%), tekstilnim (88,2%), prevodilačkim (84,8%) i zdravstvenim (82,5%) srednjim školama.²⁹

U tom vremenu, školske 1987/88. godine u srednjim školama je u Srbiji bilo upisano 160.839 učenica, odnosno 45,5 odsto od svih upisanih. Procenat ženske dece u odnosu na sve upisane u centralnoj Srbiji tada je bio 49,9 odsto, u Vojvodini 49 odsto, a na Kosovu 31 odsto.³⁰

Pored podataka koji odslikavaju odnos između upisanih učenika i učenica u srednjim školama, značajni su i oni koji pokazuju obuhvaćenost devojaka koje su pohađale obrazovne institucije na tom nivou, u odnosu na ukupnu žensku populaciju odgovarajuće životne dobi. U Srbiji je 1981. godine u srednjim školama bilo 57,5 odsto od ukupne ženske omladine starosti od 15 do 19 godina. Na području uže Srbije i Vojvodine stopa obuhvaćenosti iznosila je oko 60 odsto, a na Kosovu je bila ispod 50 odsto.³¹

Nastojeći da sagleda trendove u pozivnom usmerenju ženske omladine u Jugoslaviji, u razdoblju od 1938. do 1980. godine, Anđelka Milić naglašava nekoliko etapa. To je pre svega predratni period čije je osnovno obeležje bilo slaba razvijenost obrazovnog sistema, posebno na nivou srednjih škola. Devojke obuhvaćene srednjoškolskim obrazovanjem najvećim delom bile su u gimnazijama (67%), znatno manje u industrijsko-zanatskim školama (24%), a najmanje u srednje stručnim školama (9%). Posleratni period, do 1959/60. godine, pored jačanja i širenja srednjoškolskih institucija, karakterisala je i okolnost da je gimnazije pohađalo nešto ispod trećine od svih devojaka koje su sticale obrazovanje na drugom nivou školovanja. U industrijsko-zanatskim školama bilo ih je ispod jedne petine. Najveći prodor ženske omladine ostvaren je u srednjim stručnim školama. U njima je bilo upisano čak 48 odsto od svih devojaka obuhva-

²⁸ *Žena u društvu...*, Statistički bilten 788, str. 34–43.

²⁹ Podaci se odnose na područje SFRJ za školsku 1987/88. godinu, a preuzeti su iz tabele: Učenice u srednjim školama. N. Božinović, *Žensko pitanje...*, str. 242.

³⁰ N. Božinović, *Žensko pitanje...*, str. 228.

³¹ Anđelka Milić, *Žene politika porodica*, Beograd, 1994, str. 44.

ćenim obrazovanjem na ovom nivou školovanja. Većina devojaka u okviru srednjih stručnih škola (85,45%) bila je usmerena na pozive za rad u tercijalnom sektoru, na rad u administraciji, školstvu, zdravstvu. Period do 1969/70. godine bio je period ekspanzije srednjeg stručnog obrazovanja u kojem je, u odnosu na prethodni, veoma izražen porast obuhvata školovanja ženske omladine. Novi trend koji je uočen u ovom periodu jeste da se u okviru srednjih stručnih škola odvijao i značajni upliv devojaka u profile industrijsko-tehničkog obrazovanja i u profile vezane za rad u proizvodnji. Period do 1979/80. godine obeležila je, i školska reforma tj. uvođenje usmerenog obrazovanja (1978). Reforma je za posledicu, pored ostalog, imala prevagu stručnog pozivnog obrazovanja kod devojaka (80% od svih upisanih devojaka), nad opšteobrazovnim modelom (20% od upisane ženske omladine). U okviru stručnog obrazovanja dominirao je izbor usmerenja ka netehničkim i nemanuelnim poslovima (50% od upisane ženske omladine). Tehničko-industrijsko obrazovanje izabralo je oko 30 odsto od svih upisanih devojaka.³²

Analizom promena i trendova u obrazovnom usmerenju devojaka na srednjoškolskom nivou, Anđelka Milić uočava neke osnovne tendencije. Jedna od njih je i veće orijentisanje devojaka ka pozivnom stručnom obrazovanju, a u okviru toga pretežno na nemanuelne i netehničke struke. Uprkos takvoj osnovnoj tendenciji, treba naglasiti da u poslednjem periodu nije bilo nijedne struke niti obrazovnog usmerenja u kome devojke nisu bile prisutne. To nije bila karakteristika ranijih etapa, jer se dešavalo da u pojedinim strukama devojaka gotovo da i nije bilo. Pored ovih tendencija, uočen je i proces feminizacije nekih specijalnosti i struka. Nastavnički poziv na prvom i drugom obrazovnom nivou, jedan je od primera u kojem je naglašeno učešće žena. U okviru usmerenja na industrijsko-tehničke struke, u pojedinim specijalnostima dolazi do većeg prisustva devojaka i do feminizacije tih obrazovnih profila (npr. hemijsko-tehnološke, kožarske). Konačno, feminizacija je uočena i na nivou pojedinih radnih orijentacija u industriji i to na svim obrazovnim nivoima. Primer za to je tekstilna struka, u kojoj su žene zastupljene u velikoj meri i na najvišim obrazovnim nivoima.³³

Prema podacima koji su prikazani u publikaciji Ujedinjenih nacija, sredinom devedesetih osnovne ili srednje škole u Jugoslaviji pohađalo je 66 odsto žena i 63 odsto muškaraca. Učešće žena među onima koji su sticali srednje obrazovanje bilo je 50 odsto.³⁴

³² A. Milić, *n. d.*, str. 45–48.

³³ A. Milić, *n. d.*, str. 48–50.

³⁴ Podaci se odnose na razdoblje 1992–1997. godine. *The World's Women 2000, Trends and Statistics*, str. 107.

Školovanje na višim školama i fakultetima

Istorijat školovanja žena na najvišim školama i Univerzitetu u Srbiji vodi nas do prve studentkinje, Drage Ljočić, koja je iskoristila mogućnost da se kao vanredni student 1871. godine upiše na Veliku školu u Beogradu. Sledeće godine nastavila je školovanje u Cirihu. Prve dve redovne studentkinje koje su se upisale na Veliku školu, učinile su to tek 16 godina kasnije. Posle toga u Veliku školu, koja je početkom 20. veka prerasla u Univerzitet, upisuju se i druge studentkinje. Njihov broj se postepeno povećavao, izuzev u jednom kraćem periodu, kada je na snazi bila zabrana upisa novih devojaka u gimnazije. U godini osnivanja Beogradskog univerziteta, 1905/06, od ukupno upisanih studenata bilo je 13,1 odsto studentkinja, a tokom 1921/22. bilo ih je 20 odsto.³⁵

Jačanje višeg i visokog obrazovanja u posleratnom razdoblju manifestovalo se u uvećavanju mreže visokoškolskih ustanova, ali i povećanju broja studenata. Od prve godine nakon oslobođenja pa do 1980/81. u Jugoslaviji broj viših i visokih škola se povećao 11 puta, a broj studenata 18 puta. Do ekspanzije u razvitku višeg i visokog obrazovanja došlo je posebno 70-ih godina, da bi sredinom osamdesetih godina opadao broj studenata, a smanjivala se i visokoškolska mreža.³⁶

Broj diplomiranih studenata sa visokim obrazovanjem u Srbiji od 1961. kontinuirano je u porastu, sve do 1983. godine, kada je registrovano najviše studenata koji su završili studije. Od tog vremena pa do 1990. godine, broj diplomiranih studenata u Srbiji je iz godine u godinu nešto niži. U poslednjoj deceniji dvadesetog veka broj onih koji su stekli diplome visokoobrazovnih institucija po godinama beleži kolebanja, ali nivo iz 1983. godine nije dostignut.³⁷

Obrazovanje na najvišim nivoima školovanja obuhvatalo je i žene. Nekoliko godina posle završetka Drugog svetskog rata, godine 1953, diplomu viših, visokih škola i fakulteta u Srbiji imalo je samo 0,3 odsto žena od popisane ženske populacije, a 1961. godine 0,7.³⁸

Procenat i broj studentkinja u odnosu na sve upisane studente u Srbiji krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina prikazan je u narednoj tabeli.³⁹

³⁵ N. Božinović, *Žensko pitanje...*, str. 58–59.

³⁶ *Jugoslavija 1945–1985*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1986, str. 114

³⁷ *Statistički godišnjak Jugoslavije 2000*, str. 383.

³⁸ *Statistički bilten 298*, str. 14, 15.

³⁹ IAB, Konferencija..., k. 5, Školovanje. U razdoblju od 1957. do 1961. za pet godina ukupno je diplomiralo 9.418 studentkinja, odnosno 30,9% od ukupnog broja diplomiranih studenata.

Tabela 2.
Studentkinje u Srbiji

<i>Godina</i>	<i>Ukupno studentkinja</i>	<i>Procenat žena</i>
1957/58.	12.028	30,6%
1958/59.	14.556	31%
1959/60.	15.270	30,6%
1960/61.	20.014	28,8%
1961/62.	22.101	28,8%

Na osnovu drugog izvora, broj, kao i odnos između studentkinja i studenta koji su pohađali visokoškolske obrazovne institucije u Srbiji, prema vrsti škola, tokom 1961/62. godine, prikazan je u sledećoj tabeli.

Tabela 3.
Studenti u Srbiji tokom 1961/62. godine

Vrsta škole	Ukupan broj studenata	Studentkinje	Procenat studentkinja
Više škole	20.763	5.899	28,4%
Fakulteti	54.894	15.893	28,9%
Umet. akademije	865	309	35,7%

U narednom periodu se povećao broj studentkinja, ali i učešće žena u ukupnom broju studenata. O tome svedoče i podaci iz sledeće tabele, gde je iskazan broj studenata koji su pohađali najviše škole u Srbiji devet godina kasnije, školske 1970/71.⁴⁰

Tabela 4.
Studenti u Srbiji tokom 1970/71. godine

Vrsta škole	Ukupan broj studenata	Studentkinje	Procenat studentkinja
Više škole	33.992	13.419	39,5%
Fakulteti	78.680	30.243	38,4%
Umet. akademije	1.150	508	44,2%

Najveći udeo žena među upisanim studentima tada je bio na farmaceutskom, filološkom i filozofskom fakultetu. Po strukturi upisanih studentkinja najviše ih se upisivalo na filozofski, potom na tehničke fakultete, ekonomski itd.⁴¹

⁴⁰ Podaci za 1961/62, kao i za 1970/71. godinu preuzeti su iz tabele: Učenici i studenti prema vrsti škole koju pohađaju, *Statistički bilten 788*, str. 38–42. U tabelama su iskazani podaci o studentima koji su pohađali škole, a ne o diplomiranim studentima.

⁴¹ Podaci se odnose na školsku 1969/70. godinu.

Tendencija sve većeg prisustva žena na visokoškolskim institucijama nastavljena je i u narednom periodu. Krajem osme decenije dvadesetog veka u Srbiji je od ukupno upisanih redovnih i vanrednih studenata na univerzitetima, višim i visokim školama bilo 75.829 žena, što je činilo 46,5 odsto upisanih. U centralnoj Srbiji procenat zastupljenosti žena bio je 50 odsto, Vojvodini 46,5 odsto i na Kosovu 33,4 odsto.⁴²

Podaci o školskoj spremi ženskog stanovništva u Srbiji početkom šezdesetih, 1962. godine, pokazivali su da je još uvek najviše žena, 45,4 odsto od ukupnog ženskog stanovništva starijeg od 10 godina, bilo bez škole ili je završilo do tri razreda osnovne škole. Samo četiri razreda osnovne škole završilo je 42,4 odsto žena, a kompletnu osnovnu školu 5,1. Školu za kvalifikovane i visokokvalifikovane radnike završilo je 2,2 odsto, a srednje stručne škole 1,9 odsto žena. Diplomu gimnazija imalo je 1,2 odsto od ukupnog ženskog stanovništva iznad 10 godina života. Samo 0,8 odsto žena je završilo fakultete, visoke i više škole.⁴³

Prema popisu iz 1991. godine sa višim obrazovanjem u centralnoj Srbiji bilo je 3,3 odsto žena, a sa visokim 4,5 odsto.⁴⁴

Na osnovu podataka popisa stanovništva za 1991. godinu u SR Jugoslaviji je bez ikakve škole bilo 14,2 odsto žena u odnosu na popisanu žensku populaciju starosti 15 i više godina. Do tri razreda osnovne škole završilo je 3,8 odsto žena, a u kategoriji žena koje su imale završena četiri do sedam razreda osnovne škole bilo ih je 21,9 odsto. Žene koje su samo završile kompletnu osmogodišnju školu činile su 25,1 odsto od popisane ženske populacije. Diplomu srednjih škola, gimnazija, odnosno drugih srednjoškolskih obrazovnih institucija steklo je 26,9 odsto žena. Više obrazovanje imalo je 3,2 odsto žena, a visoko 4 odsto.⁴⁵

⁴² Podaci se odnose na 1988/89. godinu. N. Božinović, *Žensko pitanje...*, str. 229. Poslednjih godina dvadesetog veka u visokoškolskim ustanovama na prostoru SR Jugoslavije više od polovine studenata bile su žene. *Statistički godišnjak Jugoslavije 2000*, str. 337.

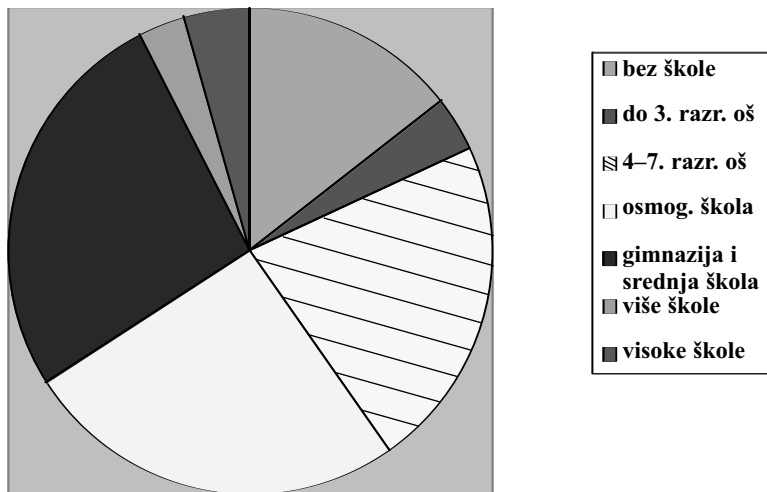
⁴³ IAB, Konferencija..., k. 5, Podaci zavoda za statistiku FNRJ, na osnovu 5% uzorka, St. bilten br. 223/62.

⁴⁴ Marina Blagojević, *Roditeljstvo i fertilitet. Srbija devedesetih*, Beograd, 1997, str. 34.

⁴⁵ Po popisu stanovništva za 1991. godinu od ukupno 4.085.519 ženskog stanovništva, popisano je 3.596.239. U tabeli „Stanovništvo staro 15 i više godina prema polu i školskoj spremi, po popisu 1991”, usled nedostatka procena, distribucija je izvršena samo za popisano stanovništvo. *Statistički godišnjak Jugoslavije, 2000*, str. 61.

Grafikon 2.

Školska sprema ženskog stanovništva starosti 15 i više godina 1991.

Na nedovoljnu efikasnost studiranja ukazuje činjenica da je prosečno trajanje studija na fakultetima, akademijama i višim školama 1988. godine bilo 6,5 godina. Tada je prosečno trajanje studija na fakultetima bilo 7,1 godina.

Žene su zastupljene i na posleddiplomskim studijama, a neke su stekle i titule doktora nauka. U razdoblju od 1945. do 1964. godine doktorat je u bivšoj Jugoslaviji odbranilo 469 žena, od ukupno 2.810 doktora nauka, a od 1965. do 1974. doktoriralo je 4.043 posleddiplomca, od čega su 784 bile žene.⁴⁶ Tada je među ženama sa ovom titulom, najviše bilo onih koje su doktorirale u prirodno-matematičkim oblastima (452), zatim u društvenim (371), medicinskim (229), poljoprivredno-šumarskim (193), a najmanje u tehničkim oblastima (44).⁴⁷ Titulu doktora nauka od 1945. do 1990. godine je u Jugoslaviji steklo 16.480 muškaraca i 4.420 žena.⁴⁸ U periodu od 1962. do 1991. godine u Srbiji je među magistrima bilo oko 30 odsto žena, a među doktorima nauka oko 20 odsto.⁴⁹ U poslednjoj deceniji dvadesetog veka nastavljen je trend uvećavanja broja žena specijalista, magistara i doktora nauka.

⁴⁶ Ovde bismo izdvojili 1969. godinu, jer su među novim doktorima nauka žene činile čak 87,6% od svih lica koja su te godine stekla najveću akademsku titulu. IAB, Konferencija..., k. 7, Zaposlenost žena i školovanje ženske omladine, Beograd, 1970. godine.

⁴⁷ *Žena u privredi i društvu SFR Jugoslavije, osnovni pokazatelji*, Beograd, 1975, str. 17. Podaci se odnose samo na one doktore nauka koji su tu titulu stekli u Jugoslaviji.

⁴⁸ N. Božinović, *Žensko pitanje...*, str. 230.

⁴⁹ M. Blagojević, *n. d.*, str. 35.

Navedeni podaci ukazuju da pravo na školovanje i obrazovanje u Srbiji nije privilegija muškaraca, niti samo mogućnost predviđena zakonima koja je u praksi daleko od realizacije. U posleratnom razdoblju odvijao se proces sve većeg uključivanja žena u škole na svim obrazovnim nivoima. One su bile sve prisutnije u njima. Po svojoj zastupljenosti u školskim obrazovnim institucijama, postepeno su se izjednačavale sa muškarcima, počev od osnovnih škola pa do univerziteta, smanjujući nesrazmeru koja je karakterisala stanje neposredno po završetku Drugog svetskog rata. Usmerenost žena na pojedine obrazovne profile, veća otvorenost i zainteresovanost za određena zanimanja, tj. feminizacija pojedinih obrazovnih profila, ne umanjuje činjenicu da žene u Srbiji imaju jednake šanse na sticanje znanja i profesionalnih kvalifikacija u školskim institucijama.

U drugoj polovini dvadesetog veka poboljšana je obrazovna struktura stanovništva, a napredak je zabeležen i u razvitku institucija višeg i visokog obrazovanja, posebno tokom sedamdesetih godina. Obrazovna struktura stanovništva, mada povoljnija od predratne još uvek nije zadovoljavajuća. Ono što ovde naglašavamo jeste činjenica da je tokom decenija posleratnog razvoja u Srbiji smanjena zatečena nesrazmera između obrazovnog nivoa žena i muškaraca i anulirane postojeće razlike i nejednakosti. Upravo je školovanje i obrazovanje onaj segment društvenog života u Srbiji u kojem žene nisu potisnute u drugi plan i u kojem su, u odnosu na prethodna vremena, one ostvarile napredak.

Summary

Women Education in Serbia (1945–1991)

In the post-WW II period the initial high illiteracy among female population was gradually reduced. However, up to the early twentieth century, illiteracy had not been exterminated. In some parts of Serbia the extreme differences in population literacy levels of earlier periods, typical for previous periods, were moderated. Illiteracy remained typical mostly among elderly female population.

Women became increasingly involved in schooling at all educational levels. Their participation in educational institutions was gradually balanced to the male population share. Therefore, previously marked differences that had existed both before and immediately after the World War II were reduced. Female youth was more and more present at schools, starting from elementary ones to the University level.